

NASREDDİN HOCA FIKRALARINDAKİ ŞAHISLARIN SOSYAL STATÜLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

BEKİR ŞİŞMAN*

The classification of the individuals, took place in the jokes of the Nasraddin Hodja, due to their social statuses and criticism

Abstract: The jokes has got a unique role within the spoken folk epics due to giving the right message to the public, having a teaching side, announcing commonly to each individuals of public, having thought meanwhile get them laughed. The essential part of this study is to define the social statuses, took place in the past, to find out and to introduce the human affiliations and their role within the jokes by the help of the jokes of Nasraddin Hodja.

Key Words: Nasraddin Hodja, Joke, Social status, Jobs.

* Yrd. Doç. Dr., OMÜ Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Bu çalışma, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı'nın 24-25 Ekim 2008 tarihlerinde İstanbul'da düzenlemiş olduğu "Doğumunun 800. Yılında Nasreddin Hoca Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

Özet: Halk anlatıları içerisinde halka doğrudan mesaj vermesi, didaktik bir yönünün bulunması, halktan her kesime hitap etmesi ve eğlendirirken düşündürebilmesi bakımından fıkraların ayrı bir yeri vardır.

Bu çalışmanın temel amacı, Nasreddin Hoca fıkraları aracılığıyla geçmişe dair sosyal statüleri, insan ilişkilerini ortaya çıkarmak, tanıtmak ve bunların fıkralardaki işlevlerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Nasreddin Hoca, Fıkra, Sosyal Statü, Meslekler.

Giriş

Nasreddin Hoca, Türk dünyasındaki müşterek bir şahsiyeti temsil yeteneği kazanmış ve şöhreti bütün dünyada yayılmış ortak bir fıkra tipimizdir. Türk irfanının ve Türk nüktedanlığının yedi yüz yıldan beri yaşayan müşahhas bir örneğidir. Nasreddin Hoca fıkraları Kırgızistan'dan Balkanlara, Tataristan sahasından Erbil ve Kerkük'e kadar uzanan Türk coğrafyasında hem sözlü hem de yazılı gelenek halinde günümüze kadar yaşama imkânı bulmuştur. Onun adı çeşitli Türk boylarından Özbeklerde Nasreddin Afandı, Uygurlarda Nasreddin Ependi, Kazaklarda Koja Nasr, Tatar ve Başkurlarda Huca Nasredtin, Azerilerde Molla Nasreddin gibi adlarla anılır.¹

Anadolu'da yaşayan Türk kültürünün en güçlü figürlerinden birisi olan Nasreddin Hoca / Hoca Nasreddin, "Tarihi bir kişilik midir?" sorusunun cevabı hâlâ belirsizdir.² Aslında onun kişiliğinden ziyade, fıkraları ve bu fıkralarında vermek istediği mesajlar önemlidir. Onun fıkralarında zaman, mekân ve şahıslar kadrosu değişebilir; ancak fıkraların yapısı ve işlevi pek değişmez.

¹ İsa Özkan, "Türk Dünyasında Nasreddin Hoca", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi -Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri-, Ankara 1996, s. 195-196.

² Bugün Hoca'nın hayatı hakkındaki bilgilerin yetersiz olması yanında, genellikle kabul edilen ve fıkralarındaki muhtevaya da uygun olan, O'nun Sivrihisar'ın Horto Köyü'nde doğduğu, babasının imam olduğu ve Seyit Hacı İbrahim ile Mehmet Hayranî'den ders aldığıdır. Daha sonra Konya'ya gittiği ve öğrenimini burada tamamladığı anlaşılmaktadır. Öğrenimini tamamladıktan sonra, Akşehir'de imamlık ve müderrislik yaptığı ve orada seksen yaşlarında öldüğü kabul edilmektedir. (Fikret Türkmen, *Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi) İnceleme-Şerh*, Ankara 1989, s. 7.)

Onun fıkraları genellikle “Hoca” merkezli olarak ele alınır; ancak onun kadar olmasa da fıkralarında yapıya ve anlama doğrudan etki eden; Hoca’nın kimliğinin ve kişiliğinin ortaya çıkarılmasında etkin olan ikinci dereceden şahıslar kadrosu vardır. Bu şahısları cinsiyetlerine, yaşlarına, mesleklerine, gerçek ya da hayali oluşlarına veya sosyal statülerine göre sınıflandırmak mümkündür.³

Esas itibariyle fıkraların şahıs kadrolarında kesin bir belirlilik de yoktur ve bunlar genellikle cemiyetin her kesiminde görülebilen insanlardır. Subaşı, yeniçeri ağası, imam, kâhya, molla, derviş, muhtar, vali, bakkal, şâir, hekim vb. unvanlarla anlatı içinde yer almalarına karşın her birinin gerçek kimliğini tespit etmek çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Her ne kadar Nasreddin Hoca fıkralarında Timur, Sultan Ala’addin, Sarı Saltuk ve Şeyyad Hamza gibi tarihî şahsiyetler geçse bile bu durum hiçbir zaman, fıkraların şahıs kadrolarındaki umumi belirsizliği değiştirmemektedir.⁴

Biz bu çalışmamızda Nasreddin Hoca’dan ziyade onun muhataplarına yani fıkralardaki diğer şahıslara bakmayı hedefledik. Bunu yaparken sadece metinden yola çıkarak bazı tespitlerde bulunduk. Ancak bu çalışmanın sınırlarının, yapısalcı bir çözümlemeyle, Hoca’nın muhataplarının metne ve metindeki anlam kodlarının oluşumuna ne denli etki yaptıklarını ortaya çıkarabilecek genişlikte olamayacağından hareketle; yalnızca onların sosyal aidiyetleri, konumları, ilişkileri, alışkanlıkları ve yaşam felsefeleri üzerinde durmaya çalıştık.

Bu çalışmanın temel amacı Nasreddin Hoca fıkraları aracılığıyla geçmişe dair sosyal statüleri, insan ilişkilerini ortaya çıkarmak, tanıtmak ve bunların fıkralardaki işlevlerini belirlemektir. Yani kısaca fıkralarda geçmişini aramaktır.

³ Bu sınıflandırma farklı biçimlerde de yapılabilir. Örneğin, Türk Edebiyatında *fıkra* türü ve Bektaşî fıkraları konusunda uzman Prof. Dr. D. Yıldırım, fıkralarda yer alan şahısları genel olarak; 1) Müspet, 2) Menfi, 3) Dinleyici/Seyirci tip olarak sınıflandırmıştır. (Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara 1999, s. 9.)

⁴ Dursun Yıldırım, A.g.e., s. 8.

Yaptığımız çalışmada kullandığımız metinler ve metin numaraları; Pertev Naili Boratav'ın *Kırmızı Yayınları* tarafından 2006 yılında basılmış olan "Nasreddin Hoca" kitabına aittir.⁵

Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Şahısların Aidiyetlerine Göre Sınıflandırılması ve Statülerinin Belirlenmesi

I. Nasreddin Hoca'nın Tek Başına Rol Aldığı Fıkralar:

Bu tür fıkralarda Hoca'nın çoğunlukla kendi kendine konuştuğu ve yaşadığı olaylardan bir ders çıkardığı görülür. (6, 49, 75, 92, 126, 160, 190, 192, 205, 260, 264, 272, 273, 287, 290, 335, 343, 345, 388, 389, 450, 462, 485, 491, 522, 566, 587, 588 numaralı fıkralar.)

II. Belirsiz Kişilerin Rol Aldığı Fıkralar

a) Erkekler:

134 Bu gruba giren fıkralarda Hoca'nın muhatapları daha çok "bir herif, bir
OMÜİFD kişi, bir adam, birisi, adamın biri yahut cemaatten biri" şeklinde belirtilir. (17, 18, 20 bis, 25, 28, 38, 42, 43, 44, 47, 52, 56, 59, 61, 65, 66, 67 bis, 69, 70, 82, 88, 97, 99, 105, 108, 112, 138, 145, 149, 150, 167, 168, 170, 187 bis, 191, 220, 245, 283, 295, 299, 301, 302, 303, 338, 425, 427, 429, 438, 469, 473, 475, 497, 507, 510, 515, 520, 542, 571, 572, 574, 580, 582 numaralı fıkralar.)

Ayrıca "demişler, ayıtmışlar" şeklinde ifade edilen ancak muhatabın kimliği hakkında hiçbir açıklayıcı bilgiye rastlanılmayan fıkraları da bu gruba dahil etmek gerekmektedir. (5, 31, 33, 34, 36, 37, 54, 62, 74, 84, 94, 95, 103, 110, 123, 142, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 165, 166, 169, 173, 185, 188, 197, 202, 203, 204, 211, 212, 216, 221, 224, 269, 279, 284, 286, 305, 306, 333, 339, 340, 348, 349, 356, 358, 359, 360, 365, 376, 385, 387, 391, 396, 399, 400, 404, 410, 416, 422, 423, 430, 446, 446, 448, 465, 477, 486, 493, 498, 527, 536, 539, 540, 561, 563, 565, 593 numaralı fıkralar.)

⁵ Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 2006, s. 105-345.

(Bu kitap 350 sayfa hacminde olup, içerisinde yaklaşık 600 adet fıkra bulunmaktadır. Bu fıkralar Pertev Naili Boratav tarafından yurt dışı ve yurt içindeki pek çok yazma ve taş baskı eser incelenerek hazırlanmıştır -ki bu yazmalardan bazılarının tarihi 16. yüzyıla kadar gitmektedir.-)

b) Kadınlar:

Kadınları konu edinen bu türden fıkralar daha çok müstehcenlik içermektedir. Bunun dışında çocuğu olmayan ve buna çare arayan kadınlar Hoca'ya gelirler(521). Fattan kadınların (502), Hoca'dan dua isteyen kadınların (296), Hoca'ya yüz vermeyip onu tersleyen kadınların (144) yer aldığı fıkralar da yine bu gruba dâhildir. (16, 26, 63, 93, 122, 144, 157, 183, 208, 210, 296, 298, 313, 337, 502, 535, 547, 548 numaralı fıkralar.)

c) Çocuklar:

Fıkralarda daha çok şakacı, muzip, yaramaz, akıllı ve kurnaz olarak nitelendirilirler. (72, 90, 225, 226, 487, 569, 570, 573, 576 numaralı fıkralar)

d) Gençler:

Daha çok muzip (411), alaycı (492), dalgacı (114, 125) tipler olarak fıkralarda yer alır.

III. Belirli Kişilerin Rol Aldığı Fıkralar:

a) Aile Çevresi:

1. Hoca'nın Hanımı:

Nasreddin Hoca'nın eşi fıkralarda, ismi belirtilmeksizin hanımı, haremi, karısı şeklinde ifade edilir. Hocanın hanımları fıkradan fıkraya değişik kişilik özellikleri gösterebilmektedir:

Bazen cahildir (84), hin-cin fikirlidir (436), hocaya sözünü dinletir (83), inatçıdır (187), çirkindir (328, 466), çatık kaşlı ve somurtkandır (470), hastadır (111), Hoca'ya tavsiyelerde bulunur (238), Hoca'ya çok iş verir (76), Hoca'ya eza-cefa çektirir (362), şehvetlidir (120, 175, 176, 262, 331), Hoca'yla inatlaşır (167), Hoca'nın tembihini tutmaz ve Hoca'yı zor durumda bırakır (409); Bazen de Hoca'dan şikâyet eden ve baba evini özleyen bir hanım rolündedir (545).

Hocanın, hanımıyla rol aldığı fıkraların bazıları ise müstehcenlik(80, 81, 172) içerir. (20, 21, 45, 46, 69, 77, 78, 80, 81, 87, 107, 178, 179, 255, 259,

271, 274, 293, 331, 342, 363, 370, 372, 374, 409, 413, 419, 440, 464, 497, 500, 513, 532, 533, 534, 544, 545, 592 numaralı fıkralar.)

2. Hoca'nın Ođlu:

Fıkralarda Nasreddin Hoca'nın oğlu da hanımı gibi çeşitli karakter özellikleri göstermekle birlikte daha çok Hoca'ya problem çıkaran birisidir. Sakarlığından kuyuya düşen (253), halinden her daim şikâyet eden (263), cahil (113, 115), patavatsız (366), yeteneği olmadığı halde şairliğe hevesli (177); zaman zaman da aklı az, aptal oğlan tiplmeleriyle fıkralarda yer alır. (124, 135) Ancak bazı fıkralarda da babasının oğlu sözünü hatırlatacak kadar hazır cevaptır (426).

3. Hoca'nın Kızı:

Fıkralarda kızı ile ilgili en belirgin sahne; kızını suya gönderirken testiyi verdikten sonra ona bir de tokat atmasıdır (540). Bir fıkrada da Hoca'nın kızına görücü geldiği (91) belirtilmektedir (29, 241, 289, 347, 481).

4. Hoca'nın Babası:

Hoca, gençliğinde inatçı ve babasının söylediklerinin tersini yapan biri olduğu için; babası maksadı ne ise onun tersini Hoca'ya söyler ve böylelikle amacına erişirmiş (452).

5. Hoca'nın Annesi:

5.1. Öz Annesi: Hoca öz annesinin sözünü dinleyen hayırlı bir evlat izlenimi verir (433). Annesi, küçükken bir meslek sahibi olması için onu Kazaz'ın yanına çırak olarak verir (447).

5.2. Üvey Annesi: Yalnızca bir fıkrada geçer ve pişirdiği balıkları üvey oğlu olan Hoca'dan saklayarak adeta masallardaki üvey anne tipine yaklaşıır (236).

6. Hoca'nın Kardeşi:

Hoca'nın kardeşinden üç fıkrada bahsedilir (189, 261, 337). 337. fıkrada hocanın kardeşinden evden dışarı çıkmayan, içine kapanık birisi olarak belirtilir.

b) Aile Dışı Yakın Çevre:

1. İmad:

Hoca'nın yardımcısı, dayanağı ve yol arkadaşıdır (552). Birlikte ava (139) ve pazara giderler. Zaman zaman Hoca'ya olumlu tavsiyelerde bulunduğu (140, 373) ve Hoca'yı uyardığı görülür. (39, 40, 41, 242, 344, 367 numaralı fıkralar.)

2. Cariye:

Yalnızca bir fıkrada Hoca'nın cariyesinden bahsedilmektedir. Bu fıkrada da hanımıyla Hoca arasında arabulmaya çalışır (79).

3. Köle:

Yine bir fıkrada da Hoca köle sahibidir (212).

c) Aile Dışı Uzak Çevre:

1. Ahbap, Arkadaş, Dost, Yaren:

Hoca'nın aile dışındaki çevresini ifade eden bu sözcüklere pek çok fıkrada rastlamak mümkündür. (100, 217, 227, 237, 250, 406, 407, 424, 431, 441, 455, 456, 458, 476, 488, 499, 578 numaralı fıkralar.)

Bir fıkrada ise, dostlarının Hoca'dan borç para istediklerini; ancak alamadıklarını görürüz (392).

2. Komşular:

Hoca'nın fıkralarda en fazla münasebet kurduğu insanların başında komşuları gelir. Bu nedenle olsa gerek komşularının pek çok ve birbirinden farklı özellikleri fıkralara da yansımıştır.

Hoca'nın aile içi sırrını merak eden (484), münasebetsiz (259), Hoca'nın işine karışan ve ona hata yaptıran (474), ihtiyaçlarını daha çok Hoca'dan tedarik etmeye çalışan (74, 146), aile içi problemlerinde Hoca'dan yardım dileyen (501) ve hatta yeni yaptırdığı evi Hoca'ya gösterip bunun-

la böbürlenen; bizdeki sonradan görme komşulara benzeyen (479) komşu tiplerine Hoca'nın fıkralarında rastlamak mümkündür. Ayrıca Hoca'ya bayram ziyaretinde bulunan nezaketli komşular olduğu gibi (159); Hoca'yı düğününe davet etmeme nezaketsizliğinde bulunan (530) komşuları da vardır (490, 519, 529).

3. Misafir:

Bir fıkrada davetsiz misafir Hoca tarafından paylanır ve haddi bildirilir (258). Ayrıca diğer iki fıkrada ise misafirler çok obur, açgözlü ve kurnaz geçinen bir insan görüntüsü vermektedir (435, 471).

IV. Çeşitli Meslek Mensupları (Zanaatkâr / Esnaf):

1. Attar:

Hoca merak saikasıyla attardan haşhaş almış ve onunla kafayı bulmuştur (463).

2. Bağban:

Bahçe işleriyle ilgilen ve bağ yetiştiriciliği yapan bağban, bazı fıkralarda daha çok Hoca'yı bağdan bir şeyler aşırırken suçüstü yakalayan kişi olarak karşımıza çıkar (32, 35, 116).

3. Bakkal:

Peynir, sabun gibi ihtiyaç malzemelerinin tedarik edildiği küçük alışveriş mekânları ve bunları işleten kişiler olarak fıkralarda karşımıza çıkmaktadır (282, 311). Bazen de Hoca'nın borç aldığı kişi olarak belirtilmektedir (511).

4. Berber:

Acemi bir berberin Hoca'yı tıraş ederken yaraladığı ifade edilir (317). Başka bir fıkrada ise Hoca'nın, kel olmasını gerekçe göstererek berbere eksik para vermeye çalıştığına şahit olmaktadır (353).

5. Çoban / Sığırtaç:

Kaba-saba biri olarak nitelendirilir (136, 288).

6. Dellâl:

Bağırarak başkalarının malını satan ve sattığı maldan komisyon alan aracı kişilerdir. Hoca eşeğini, ineğini ve evini dellal aracılığıyla satışa çıkarır. Ancak dellalların zaman zaman sahtekârlık yaptıkları ve Hoca'yı kandırmaya çalıştıkları da görülür (199). Çoğunlukla emin ve tekin insanlar değillerdir. (222, 395, 417, 451, 454 numaralı fıkralar.)

7. Dülger:

Yalnızca bir fıkrada geçer ve Hoca'nın evinin tavan ve döşeme tahtalarını onaran kişi olarak karşımıza çıkar (390).

8. Ebe:

Fıkralarda da bugünkü işlevini yerine getirdiği görülmektedir (80, 275).

9. Fırıncı:

Bir fıkrada parası olmadığı halde Hoca'ya ekmek veren ve yardım eden esnaf olarak geçmektedir (524).

10. Hakkâk:

Taş ve madenden mühürlere isimler kazıyan zanaatkâr olarak bir fıkrada zikredilmektedir (453).

11. Hamamcı / Tellâk:

Fıkralarda hamamda çalışan tellakların müşterilerine banyodan sonra "sıhhat" ya da "afiyetler olsun" şeklinde seslendikleri görülmektedir (59, 59 bis)

Ayrıca aldıkları bahşişe göre de müşterilerine hürmet gösterdikleri (405) anlaşılmaktadır. (117, 118, 121 numaralı fıkralar.)

12. Mimar:

Hoca'nın yaptıracığı evinin projesini bir mimara çizdirdiğini görmekteyiz (384).

13. Peyk-i Revân / Peyk:

Mektup taşıyan, haber getirip götüreren devrin postacısıdır. Hoca'nın fıkralarında rüya yorumlama geleneğine çokça rastlanmaktadır. Peyk-i revân da Hoca'ya rüyasını yorumlatmak için gelenlerdendir (7).

14. Tüccar:

Bir fıkrada Hoca'nın elinden malını ucuza almaya çalışan fırsatçı, irtikâpçı birisi (541) olarak tanıtılır. (459, 529 numaralı fıkralar)

Bunların dışında fıkralarda kendileri hakkında çok açıklayıcı bilgiler olmamakla birlikte; arabacı (352), çavuş (183), çiftçi (161), çuhacı (562), değirmenci (183, 432), gemici (523), hamal (421), hancı (528, 585), hekim (413), helvacı (23), kazzaz (447), tecir/hayvan satıcısı (52) gibi meslek mensubu insanlar da zikredilmektedir.

140

OMÜİFD V. Yöneticiler:

1. Kadı:

Adaleti sağlamakla görevli ve yetkili olan kadıların zaman zaman rüşvet aldıklarından (243, 244), alaycı tavırlarından (196), taraf tutup haksızlık yaptıklarından (57) ve genelde zahire göre hükmettiklerinden (218) bahsedilir. Bir fıkrada Hoca Kadı'nın gayri meşru ilişkisine şahit olur. Ayrıca adının geçtiği fıkralarda eşleri boşama (381), tarafları uzlaştırma, hırsızları/suçluları cezalandırma gibi işlevlerle karşımıza çıkan kadıların; zeki, akıllı kimseler oldukları da ihsas ettirilir (132). Birkaç fıkrada kadı yerine hâkim ibaresinin kullanıldığı da görülmektedir (439, 528).

(43, 106, 139, 194, 196, 198, 206, 304, 319, 367, 386, 480 numaralı fıkralar.)

2. Sultan / Padişah:

Hoca bazı fıkralarında sultana yarenlik eder, onunla sohbet edip onu eğlendirir (292). Birlikte ava giderler. Ancak bazı fıkralarda sultan; sözü

kanun, astığı astık, kestiği kestik, sert mizaçlı bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır (300).

3. Sipahi:

Yanlca bir fıkrada Hoca'nın Akşehir'deki komşusu olarak anılır (558).

4. Subaşı:

Bugünkü jandarma komutanına tekabül eden subaşı; fıkralarda daha çok asayiş sağlayan (525), bazı yasaklamalar ve düzenlemeler getiren, gece keşifler yapan (393) kolluk kuvveti olarak zikredilir.

Ayrıca Hoca'nın çok samimi olduğu bir kişidir. Hatta Hoca; Subaşı ile, onun eşi hakkında konuşup, şikâyet ve nasihatte bulunacak kadar ona yakındır. Hocanın tavsiyelerini dikkate alan (434) biridir. Ancak bazen Hoca ile ince ince alay ettiği de olur (468).

VI. Tarihi Şahsiyetler:

1. Baba Sultan:

Tekke şeyhidir. Kendisine "Geyikli Baba" da denilir. Kalenderidir; bu nedenle kendisine ziyarete gelen Hoca'nın saç ve sakallarını gizlice tıraş ettirir.

2. Saltuk:

Nasreddin Hoca'nın halk içinde söylenen latifelerini önceden duymuş; Hoca'yı velî mertebesinde bilmiş bir hükümdar ve komutandır. Ayrıca Hoca'nın "Bu dünyada benüm üç nesne hemân mülkümdür... Ol üç nesnenün birü zekerüm ve ikisi hayalarumdur." sözünün mecazi olabileceğini de keşfedebilecek idrak ve ferasete sahiptir. Çünkü bu üç nesne, mecazi olarak "ilim, amel ve ihlas" karşılığı kullanılmıştır (1, 2, 3).

3. Sultan Alâ'addin:

Adı yanlca bir fıkrada geçmektedir. Bir gün şehrin fazilette ileri gelenlerine davet verir ve bu davete hocayı da buyur eder. Davette Hoca'ya

elindeki elmayı uzatacak kadar alçakgönüllü, saygıdeğer ve hoşgörülü bir insan izlenimi uyandırır (242).

4. Şeyyâd Hamza:

Mutasavvıf-şairdir. Şiir gibi konuşur. Hoca'ya fazilet-furuşluk taslar ve ona: "Senin kemâlün, âlemde maskaralık mıdır?" diye sorar ve kendisinin, âlem-i anâsırdan geçip felekler katında dolaştığını ve aşağıdan yukarı feleğe el vurduğunu, söyler. Hoca da kendisine "Eline yumuşak ve nazik bir nesne dokundu mu?" diye sorar. Cevap, "evet" olunca da "O benim hayalarumdur." der. Bunun elbette bir anlamı vardır: Hoca esasen Şeyyâd Hamza'ya, "Sen ne kadar yükselirsen yüksel, ben senin üstündeyim ve daha sen neye dokunduğunu bile bilmeyecek cehalettesin" mesajını verir. Onun fazilet-furuşluğuyla alay eder. Çünkü tasavvufta yüksek gönüllülük pek fena bir şeydir (4).

142 5. Timur:

OMÜİFD

Belki de üzerinde en fazla durulması; hatta müstakil olarak ele alınması gereken ve Nasreddin Hoca fıkralarına siyasi, fiziki ve psikolojik yönleriyle sirayet etmiş tarihi bir şahsiyettir. Ancak biz onun kimi özelliklerini, incelemeye çalıştığımız fıkra metinlerinden yola çıkarak belirlemeye çalışacağız.

Bir kere Timur kendisinden kesinlikle korkulan birisidir. Fiziki olarak bir gözü kör ve bir ayağı demirdendir (326); kendi çirkinliği karşısında üzüлüp, sıkılıp, ağlayabilecek bir ruh haline sahiptir (326); Tatar güzellerinden hoşlanır (324); acımasızdır ve insanlara haddinden fazla cezalar verir (483); hatta bir defasında kızdığı birine oradaki kâğıtları yutturmuştur (554). Ancak Hoca'yla şakalaşan (229, 265, 418, 460), Hocanın işneleyici sözlerine muhatap olan (181); onun esprilerine gülen (326); Hoca'nın yerinde cevapları sayesinde onun nedîm-i hassı olmuş olan yüce bir hükümdardır (496). Ayrıca Cehennem azabından korkacak kadar iman sahibidir (591).

Timur; insanların gazabından ve cezalandırmasından korktukları bir kişidir (550, 557). Bir beldeyi işgal ettiğinde, o beldenin ileri gelenlerini

toplar ve onlara talimatlar verir. Bu ileri gelenler içerisinde genellikle Hoca da olur. Tebdil-i kıyafet ederek halk arasında dolaşır ve gizlice onların kanaatlerini öğrenir (559).

6. Veli Efendizâde:

Zamanın kibarlarından, zenginlerinden ve beylerinden biri olarak nitelendirilir. Hassas ve titiz mizaçlı biridir. Ancak Hoca'yı iftara davet edecek kadar da ona yakınlığı vardır (505).

VII. Belli Bir Zümreye Mensup İnsanlar:

a) Etnik ve Dinî Mensubiyeti Olanlar:

1. Acem:

İran'dan gelmiş olan kişiler fıkralarda da bu şekilde adlandırılmaktadır (560). Bir fıkrada okuma yazma bilmeyen, mektubunu Hoca'ya okutmaya çalışan cahil bir insan olarak tavsif edilir (549).

2. Arap:

Yüzü ve vücudu kara olarak tarif edilir. Hatta hamamda renginin açılmamış olmasıyla da alay edilir (200, 201, 202). Bir başka fıkrada ise Arap ulemasından bir kişi Hoca tarafından ilmi tartışmada alt edilir ve daha sonra bu kişinin cehaletiyle alay edilir (164).

3. Dehrî:

Ecnebi âlimi olarak fıkralarda yer alır. Bunlar bir nevi seyyahırlar. Gittikleri yerlerde karşılaştıkları âlimlerle tartışır. Fikrî mugalâtaya girerler. Ancak onun meselelere felsefi yaklaşımına rağmen Hoca sığ denilebilecek bilgisiyle onu alt eder. Burada belki de Müslümanın cahilinin ecnebinin âliminden üstün olduğu mesajı verilmek istenmiştir (460).

4. İmam:

Fıkralarda bilgisi eksik, okuması hatalı (58), vermeye değil almaya alışık (472, 551), yiyici bir tip olarak (207, 235) gösterilir. Ancak bazı fıkralarda Hoca'yla alay etmekten geri durmaz; Hoca da ona haddini bildirir (131).

Ayrıca namazda okuyacağı sureyi uzun tutması da bir fıkrada eleştiri konusu olmuştur (503).

5. Keşiş:

Bunlar Anadolu'yu gezen ve âlim bilinen insanlarla fikri tartışmalara giren insanlardır. Ancak bir fıkrada Hoca'nın verdiği cevaplardan etkilenerek İslamiyet'i kabul eden bir keşişten bahsedilir (155).

6. Kürt:

Anlayışı kıt, Hoca'ya kaba davranan, çocuklarına dini bilgi verememiş bir kişi olarak nitelendirilir (461). Diğer bir fıkrada ise Hoca'ya misafir olmasına rağmen ona kabalık yapan bir kişi izlenimi verir (309).

7. Papaz:

Bir fıkrada Hıristiyan din adamı olarak Hoca'ya İslamiyet'e dair biraz da alaycı bir soru sorar ve ummadığı bir cevap karşısında dona kalır (526).

8. Türkmen:

Yalnızca bir fıkrada Türkmen adı geçer ve bu fıkrada da Hoca'yı fâkih olarak kendi obalarına götürmek isteyen iki Türkmen'in birbirleriyle olan kavgası anlatılmaktadır (248).

9. Yahudi:

Bir fıkrada kurnaz geçinen Yahudi'ye Hoca'nın haddini nasıl bildirdiği anlatılır (218).

b) Toplumsal Mensubiyeti Olanlar

1. Ağa:

Köyde yaşar; köyün zengini ve ileri gelenidir (564). Bir fıkrada silahlı adamları olan, sözü dinlenen, kendisinden çekinilen, ava meraklı, bir kişi olarak nitelendirilir; ancak Hoca onu da güldürmeyi başarır (330). Bir başka fıkrada ise Hoca'ya zulmeden Hoca'nın sırtına tayı yükleten mermer yürekli bir herif olarak tanıtılır (481).

2. Bey:

Hoca zaman zaman beylerin meclisinde de bulunur; onlarla ava gider ve onlarla hediyeleşir (133, 134, 228, 230, 231, 232, 233).

3. Cami Cemaati:

Daha çok Hoca'nın din adamı olarak karşımıza çıktığı fıkralarda zikredilir. Bu fıkralarda Hoca'ya, onu zor durumda bırakacak sorular yöneltilir; ancak o bunlara ustalıkla cevap verir. (8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 207 bis, 297, 357, 546 numaralı fıkralar.)

4. Dânişmend:

Bunlar genellikle kadıların yanında staj yapan bilgili, görgülü insanlardır. Hoca bunlarla sık sık görüşür ve sohbet eder. Hatta onları evinde misafir bile eder (207). Hoca'nın meşhur bir fıkrasında anlatıldığı üzere; eşeğe ters binmesinin nedeni, yolda giderken dânişmendlere karşı sırtını dönmek içindir (55). (239, 306 numaralı fıkralar.)

6. Köylüler:

Fıkralarda anlatılan köylüler daha çok hocaya soru soran ve her şeyi öğrenmek isteyen meraklı insanlardır (174, 567, 586). Sıkıntılarını Hoca'ya iletirler ve ondan yardım dilenirler (412). Saftırlar; ancak aptal değildirlir; Hoca'nın numaralarını yutmazlar ve bunu Hoca'ya itiraf ettirirler (420). (256, 318, 394, 489 numaralı fıkralar.)

7. Molla:

Bir fıkrada soru soran ve sorusuna cevap arayan bir kişi olarak takdim edilir (346)

8. Seyyah:

Yalnızca bir fıkrada Arabistan'dan gelip orası hakkında insanlara bilgi veren bir seyyahтан bahsedilir (428).

9. Sûhte:

Bunlar medrese talebesi genç öğrencilerdir. Hoca bunları bazen evine davet edip ikramda bulunur. Bu öğrenciler Hoca'ya çeşitli sorular sorar, ondan bilgi alırlar. Ayrıca Hoca'yla bilgi yarıştırlar ve Hoca'yı tartışma ortamına çekerler. (71, 109, 152, 193, 370, 375, 583 numaralı fıkralar)

10. Zenginler:

Daha çok zenginlere hürmet eden ve alaka gösteren bu insanlar, fıkralarda "kiminde kürk, kiminde kaftan, kiminde kuşak, kiminde at, pusat, eğerli sim, raht ve atının yanında bir sarrâç..." şeklinde tarif edilmektedir.

VIII. Niteliksiz Tipler:

146

1. Dilenci:

OMÜİFD

Bir fıkrada Hoca'yı zahmete koşan (329), insanlardan ısrarla sadaka isteyen (478) ve başkalarının yardımlarıyla geçinen miskin bir insan görünümündedir.

2. Eşkîya:

Bazı fıkralarda "birkaç atlı" olarak geçer (238). Bunlar yer aldığı fıkralarda karşılaştığı kişilere, mensubu olduğu kimselerin ve zümrelerin gücüne göre muamele eden; çekindiği kimselerin adamlarına dokunmayan; ancak garibanlara eziyet eden ve gücünü onlara karşı gösteren kanunsuzlar olarak belirtilir (240). Bazı fıkralarda ise bu kişiler, "harami" olarak adlandırılırlar (201).

3. Hırsız:

Bazı fıkralarda aptal bir insan imajı verirler. Hoca bu asalak tiplere karşı gereken dersi verir. (21, 21 bis, 22, 42, 137, 190, 223, 350, 267, 378, 383 numaralı fıkralar)

IX. Kişileştirilmiş Varlıklar:

a) Cansız Varlıklar:

1. Çeşme:

Hoca'nın çeşmeyi kişileştirerek onunla konuşması söz konusudur (247).

2. Kızılırmak:

Hoca'nın bir fıkrada da Kızılırmak'ı muhatap aldığı görülür (268).

3. Hayvanlar:

Fıkralarda zaman zaman Hoca'nın muhataplarının türlü vesilelerle hayvanlar olduğu ve Hoca'nın bu hayvanları adeta kişileştirerek onlarla konuştuğu görülür. Fıkralarda adı geçen hayvanların tam listesi ve geçtikleri fıkraların numaraları şu şekildedir:

Arı (141), at (163), ayı (467), bildircin (462), çaylak (398), eşek (43, 64, 70, 72, 75, 137, 278, 280, 281, 285, 351, 443, 444, 445, 485, 582), hindi (494), horoz (60), kaplumbağa (251), köpek (48, 184, 283, 291), kurbağa (351), kurt (85, 457), kuzgun (23), leylek (212), öküz (102, 246, 249), ördek (224), tavşan (312, 409), tavuk (60), tilki (567), tuti/papağan (494).

147
OMÜİFD

Hayvanlar içerisinde Hoca'nın fıkralarına en fazla konu olan eşektir. Eşek, Hoca'nın yalnızlığına yoldaş, iş arkadaşı, tesellisi ve her şeyden önemlisi Hoca'nın maddi fakirliğinin yansıyan tarafıdır. At, eşeğe göre daha güçlü, hızlı, soylu ve dolayısıyla pahalıdır ve ona sahip olmak için biraz varlıklı olmak gerekir. Hoca'nın bu yüzden atı yoktur. Eşek, sıradanlığı, fakirliği, saflığı, masumiyeti ve ezilmişliği simgelemektedir. Bu nedenle Hoca'nın karakterine ve hayat tarzına daha çok uymaktadır.⁶

⁶ Şeref Boyraz, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekan ve Şahıslar", Nasreddin Hoca'ya Armağan, İstanbul 1996, s. 82.

c) Manevî – Ruhanî Varlıklar:

1. Allah / Tanrı:

Hoca'nın bazı fıkralarında tek taraflı olarak Allah / Tanrı ile konuştuğu; ona yalvardığı yahut sitem ettiği görülür. Bazı fıkralarda ise Tanrı ile konuşmasında şathiyat tarzı ifadeler yer almaktadır. (172, 192, 201, 201 bis, 481)

2. Münker-Nekir:

Hoca'nın ölümünü ve öldükten sonra Münker-Nekir meleklerinin sualine verdiği cevabı konu edinen iki fıkrada Hoca'yla birlikte anılır (104, 171).

Eserde yer alan fıkraların ikisinde Hoca'nın adı hiç anılmaz (323, 334). Bu fıkraların ilkinde karı-koca arasındaki ilişkiden; ikincisinde ise hastalığına çare arayan bir adamdan bahsedilir.

148 Sonuç

OMÜİFD

Nasreddin Hoca'dan bugüne asırlar geçmiştir. Elbette bu zaman diliminde önemli toplumsal farklılaşmalar, değişmeler meydana gelmiştir. Fakat hocanın fıkraları günlük, anlık bir anlayışa değil, evrensel çözümlenmelere sahiptir. Bu özelliği ile toplumsal ilişkilerin temellendiği yapıyı tahlilde son derece önemli verilere sahip bulunmaktadır.⁷

Nasreddin Hoca, bu fıkralarında yöneticilerin yanlış tutumlarını, rüşvet yemeyi, halka uygulanan baskıyı, ikiyezlülükleri, çıkarıcılıkları, korkaklıkları, sahtekârlıları, cimriliği, önlemsiz davranmayı, dış görünüşe önem vermeyi, birden çok kadınla evliliği, evlilik yaşamındaki uyumsuzluğu, hoş görüzlüğü vb. pek çok konuyu dile getirerek; bütün bu bozukluklara dikkat çekmek ve onları gülmece silahıyla yok etmek istemiştir.⁸ Bunu yaparken de muhatap aldığı insanlar toplumun bütününden birer kesittir.

⁷ Niyazi Usta, "Nasreddin Hoca Nüktelerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Din ve Toplum Yazıları*, Ankara 2008, s.116.

⁸ Hakan Ülper, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitimsel İşlevleri", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, S.48, Ankara 2006, s.284.

Nasreddin Hoca'nın çevresindeki kişilerin karakterleri söz konusu olduğunda, fıkralar arasında bir tutarlılık görülür. Bir fıkrada kadı tipi; işi ciddiye almayan, rüşvet yiyen bir devlet memuru olarak karşımıza çıkar- sa, diğer fıkralardaki kadılar da aynı kişilik özelliği gösterir. Fıkraların birinde Hoca'nın karısı tembel, aksi ve söz dinlemez biriyse, ötekilerde de aynı özellikleri gösterdiği görülür. Kişilerin belirtilen özellikleri, karakter- leri tüm fıkralarda birbirini doğrular ve tamamlar niteliktedir.⁹

O kimi fıkralarında Timur'la, kimi fıkralarında Sarı Saltuk'la, kimin- de ise Sultan Alâ'addin'le ya da adı anılmayan bir beyle çağdaş gösteril- mektedir. Anlaşılan o ki, Türk halkı onu çağlar üstü kabul etmiş ve her devirde kendilerinin sözcüsü ve söyleyemediklerini cesaretle söyleyen bir kahraman ilan etmiştir.

Nasreddin Hoca fıkralarının hemen hemen tek olumlu kişisi Ho- ca'nın kendisidir. Genelde olumsuz tipler öne çıkarılarak yerilir ve bu tip insanlar Hoca aracılığı ile paylanarak onlara gerekli dersler verilir. İnsan- lar, sosyal hayatta da karşılaşabilecekleri bu özellikteki insanlara karşı söyleyemeyecekleri sözleri Hoca'ya söyleterek; hem bir hakikati ifade ederler hem de kendilerini bu tür insanlardan gelebilecek kötülöklere karşı korumuş olurlar. Bu durum, fıkraların eleştirici, ders verici, doğru- ları gösterici ve yanlış yapanları yeric bir niteliğinin olduğunu da bizlere göstermektedir. Ayrıca fıkraların, üretildikleri ya da anlatıldıkları sosyo- kültürel ortamın/bağlamın özelliklerini yansıttıkları ve böylelikle tarihe ışık tuttıkları görölmektedir.

Kaynakça

- Boratav, Pertev Naili: *Nasreddin Hoca*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.
 Boyraz, Şeref: *"Nasreddin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekan ve Şahıslar"*, Nasreddin Hoca'ya Armağan, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 73-82.
 Kabacalı, Alpay: *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, Özgür Yayın, İstanbul, 1991.

⁹ Alpay Kabacalı, *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, İstanbul 1991, s. 61.

- Özkan, İsa: *"Türk Dünyasında Nasreddin Hoca"*, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi -Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri-, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 195-200.
- Türkmen, Fikret: *Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi) İnceleme-Şerh*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Usta, Niyazi: *"Nasreddin Hoca Nüktelerine Sosyolojik Bir Yaklaşım"*, Din ve Toplum Yazıları, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.109-116.
- Ülper, Hakan: *"Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitimsel İşlevleri"*, Folklor/Edebiyat Dergisi, S.48, Ankara, 2006, s. 283-294.
- Yıldırım, Dursun: *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

